

Prep. dr. Gina Luminița Scarlat

SFINȚII PĂRINȚI CAPADOCIENI ÎN „BIBLIOTECA“ PATRIARHULUI FOTIE

Părinții capadocieni sunt, pentru gândirea și trăirea creștină, ceea ce reprezintă pentru literatură marii poeți și prozatori ai lumii, figuri fascinante și surse de inspirație pentru cei pasionați de temele fundamentale ale umanității. Perspectiva face diferența între diferitele abordări ale problematicii umane, cugetările acestor părinți sfinți nefiind mai prejos de cele ale marilor gânditori ai lumii.

Încă din timpul vieții lor, Părinții capadocieni au fost receptați ca adevărate repere ale învățaturii ortodoxe a Bisericii creștine, datorită forței exemplului și cuvântului lor în dezbaterile pentru apărarea dreptei-credințe. Apologeți desăvârșiți, conștienți de misiunea lor teologică într-o lume răvășită de polemici întreținute de partidele heterodoxe, exegeți de mare talent ai Sfintei Scripturi, Părinții capadocieni s-au remarcat și în planul vieții contemplative, reunind trăirea spirituală cu reflecția pe marginea revelației divine, dând o notă unică scrisului lor. Din acest motiv, niciun teolog important răsăritean sau apusean n-a putut rămâne indiferent față de ei și de opera lor. Dincolo de personalitățile lor fascinante, măreția acestor Părinți capadocieni constă în enorma lor capacitate de lepădare de sine și de dăruire, lăsând totul Mântuitorului Iisus Hristos și Bisericii Lui: viața, scrisul și trupurile lor, devenite sfinte moaște.

Sfinții Grigorie Teologul, Vasile cel Mare și fratele său, Grigorie al Nyssei, și-au depășit epoca, mesajul lor fiind dezvoltat și continuat până astăzi în cele mai importante direcții ale teologiei: dogmatică, spiritualitate, liturgică și drept canonic. Mulți teologi sfinți ai Bisericii au dus mai departe diferite teme ale gândirii lor teologice, contribuind la aprofundarea lor. Însă, realizarea unei sinteze culturale majore pornind de la intuiția acesteia

la Părinții capadocieni, nu a fost împlinită mai strălucit în Bizanț, decât de o personalitate de talia patriarhului de Constantinopol, Fotie (n. 820 - † 6 februarie 891). Eruditul patriarh Fotie a lăsat o lucrare de referință literaturii bizantine a secolului al IX-lea, cuprinzând importante comentarii la câteva cărți aparținând Părinților capadocieni, dar și trimiteri la gândirea lor teologică. Este vorba de „Biblioteca“ / „Myriobiblon“¹ [J.P. Migne, *PG* 103-104], prin care Fotie continuă proiectul paideic² al Sfinților Părinți capadocieni, ce viza o formare multiplă prin valorificarea celor mai importante surse ale Antichității clasice grecești și creștine. Dacă ideea alăturării critice a celor două culturi, antică și creștină, pentru educația tinerilor nu s-a impus ușor în timpul vieții capadocienilor, aceasta s-a concretizat mai târziu, când „lupta culturală“ se mai atenuase în Bizanț³.

Autorul faimoasei *Biblioteca* provenea dintr-o familie de rang înalt din Constantinopol⁴. A fost un mare iubitor de cultură, om de stat, profesor al Școlii Superioare⁵ și patriarh ecumenic, cinstit în Răsărit ca sfânt și aspru criticat în Apus, pentru vina de a fi fost „descoperitorul“, la Constantinopol, și contestatarul inovației doctrinare „Filioque“⁶, dar și pentru refuzul

1. În lipsa volumelor necesare din colecția *Patrologia greacă* a abatelui francez J.P. Migne și a textului critic stabilit de R. Henry (nouă volume), am folosit ediția bilingvă, text grec-francez, a *Bibliotecii* lui Fotie, ediție stabilită de Marc Szwajcer, preluată de pe site-ul *Antiquité grecque et latine*, <http://remacle.org>.

2. Paul Lemerle, „Bizanțul și originile civilizației noastre“, în *Literatura Bizanțului*, antologare, traduceri și prezentare de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Univers, București, 1971, p. 41.

3. Herbert Hunger, „Umanismul bizantin“, în *Literatura Bizanțului...*, p. 123.

4. Detalii despre familia patriarhului, în *Viața și nevoințele celui între sfinți Părintelui nostru Fotie cel Mare, Patriarhul Constantinopolului*, trad. Constantin Făgețan, Editura Cartea Ortodoxă/Egumenița, Galați, f.a., p. 17.

5. Școala Superioară din Constantinopol a fost reactivată de cezarul Bardas și funcționa în Palatul Magnaura.

6. Adaos la Simbolul credinței făcut, după opiniile teologilor catolici, din rațiuni practice, de convertire la dreapta-credință mărturisită la Sinodul Ecumenic de la Niceea (325), a vizigoșilor arieni din Spania. Ar fi fost convingător acest argument dacă, după dispariția condițiilor istorice care au dus la adoptarea acestei formule, ar fi fost exclus și el. Menținerea și oficializarea lui în teologia catolică după discutarea sa la Bizanț (edificatoare este *Enciclica* lui Fotie din 867, trad. rom. Teodor M. Popescu, în rev. *Studii teologice* [2], 1930) și la Roma, în sec. IX, reflectă dorința de asimilare a lui Filioque ca „marcă“ a Apusului în domeniul doctrinar, pe lângă altele în ceea ce privește liturgica, spiritualitatea sau dreptul canonic, cu titlul de „particularități“ ale „aceleiași“ credințe creștine. Însă „aceeași credință“

de a fi acceptat conceptul de „primat papal“⁷. Fotie a crezut că discuțiile referitoare la adaosul de la Simbolul credinței, văzut de el ca o inovație dogmatică periculoasă menită să introducă două principii în Sfânta Treime, și prin urmare, să relativizeze monarhia Tatălui, se vor clarifica rapid. N-a avut șansa să-l aibă ca interlocutor pe papa Leon al III-lea (795-816), care dat dispoziții ca pe două table de argint să se scrie Crezul curat, fără adaos, în greacă și latină, pentru a le pune la intrarea în Bazilica Sfântul Petru din Roma. I s-a reproșat, încă din timpul vieții, că a comis gravul delict moral de a accepta demnitatea patriarhală, știind că Sfintele Canoane interzic ridicarea unui neofit într-o astfel de funcție bisericească și că a fost obedient față de politica imperială⁸. Criticii⁹ au ignorat voit trecutul familiei lui, care a suportat exilul în timpul iconoclaștilor. N-a contat că a fost nepotul patriarhului mărturisitor Tarasie (784-806) și că a beneficiat de educație creștină sau că a viețuit ca un monah, dorindu-și de timpuriu să îmbrățișeze viața îngerească. Adversarii coreligionari, partizanii patriarhului depus, Ignatie (care mai târziu s-a împăcat cu Fotie), nu i-au iertat politica moderată pe care o ducea. Îl voiau ori zelotist, ori exclus din demnitatea patriarhală. Din omiliile și scrisorile lui, se desprinde ideea că s-a opus chemării făcute de Bardas, din considerente de ordin interior, dar s-a supus pentru că Biserica

nu poate produce divergențe de opinie în domenii atât de largi, cum sunt cel dogmatic, liturgic sau canonic, care să-i afecteze propria unitate prin schisme. În spatele acestor „diversități“ „nevinovate“ ar trebui să vedem temperamente diferite, interese politice și mai ales orgolii, care doresc promovarea și impunerea propriilor „particularități“ doctrinare.

7. O viziune mai echilibrată despre Fotie întâlnim la É. Amann, în „Dictionnaire de Théologie Catholique“, t. 12, p. a II-a, Paris, 1935, Photius, col. 1536-1604. Extrem de virulent este teologul catolic Martin Jugie atunci când vorbește despre atitudinea lui Fotie față de Filioque și primatul papal, cf. *Le schisme Byzantin. Aperçu historique et doctrinal*, Paris (VI), 1941, p. 143-147.

8. Au existat mai mulți patriarhi ridicați pe Scaunul constantinopolitan din starea de neofit și care au rămas în istoria Bisericii ca păstori remarcabili: Nectarie (381-397), Pavel al III-lea (686-693), Nichifor (806-815). Pentru aplanarea discuțiilor pe această temă, Sinodul din anul 861, ținut din inițiativa lui Fotie, a întărit, prin canonul 17, menținerea rânduiei privitoare la ridicarea în treptele preoțești, cf. Arhid. prof.dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Sibiu, 1993, p. 315.

9. Printre criticii acerbi se numărau nu doar papa Nicolae I, ci și adepții patriarhului depus Ignatie († 877), cel ce a și luat legătura cu Roma în ceea ce privește depunerea sa și ridicarea lui Fotie în locul său, din starea de laic. Cei doi patriarhi s-au împăcat mai târziu, datorită eforturilor lui Fotie de a-și convinge dușmanii că nu a avut intenția să-i facă rău înaintașului său, urmărind doar binele Bisericii.

10. S.B. Dașcov, *Împărați bizantini*, trad. Viorica și Dorin Onofrei, Editura Enciclo-

avea nevoie de pace. Iubea prea mult studiul și liniștea vieții duhovnicești. Ca patriarh, s-a integrat admirabil în demnitatea slujirii, fiind scos din scaun de două ori, tocmai pentru „stricarea“ simfoniei bizantine în timpul lui Vasile I Macedoneanul (867) și a presupusului său fiu, Leon al VI-lea Filosoful (886), al cărui preceptor a fost după chemarea din primul exil¹⁰.

Deși a trăit într-un mediu politic extrem de agitat, nefiind scutit de adversități din interior și exterior, măsura patriarhului se vede în trei mari direcții: în cultură, în grija față de Biserică (de mare importanță sunt sinoadele convocate la inițiativa sa) și în activitatea misionară (doi dintre discipolii săi au devenit faimoși misionari ai slavilor, Sfinții Chiril și Metodie).

Ca savant, Fotie a scris lucrări de mare importanță, precum: *Biblioteca*¹¹, *Lexiconul*, *Amfilohiana*, *Mystagogia Duhului Sfânt*. Omiliile și epistolele, necunoscute decât fragmentar în limba română, ne dezvăluie omul sensibil și dedicat vieții creștine, orientat spre scopuri înalte și dornic de pacificare a oricărui conflict politic sau religios¹².

Biblioteca reprezintă un moment de vârf al culturii bizantine, putând fi considerată, pentru teologie, o importantă sursă de hermeneutică a textelor patristice și biblice, iar pentru istorie, geografie și filosofie, o manieră elevată de recenzare a marilor cărți ale Antichității. Alcătuită din 280 de exegeze, recenzii și simple semnalări ale unor cărți pe care le-a citit în contextul îndeplinirii unei misiuni diplomatice în Orient sau, după altă ipoteză, în timpul exercitării funcției de magistru la Școala Superioară constantinopolitană. Grandioasa lucrare este demnă de multipla personalitate a savantului

pedică, București, 1999, p. 211; 219.

11. Pentru istoria textului, a se vedea cartea pr. conf. dr. Ionel Ene, *Patriarhul Fotie al Constantinopolului*, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2003.

12. Din punct de vedere politic, Fotie a contribuit la salvarea lui Leon al VI-lea, pe care Vasile I voia să-l orbească, pentru că i s-a raportat că ar fi complotat împotriva sa. Din perspectivă relațiilor cu Roma, Fotie a fost pentru recunoașterea și condamnarea, din partea Romei, a unor erori doctrinare, care în viziunea sa nu erau împărtășite de toți latinii și, bineînțeles, pentru continuarea colaborării. Ceea ce Fotie numea „erori“ a fost interpretat ca afront față de autoritatea Romei, neexistând din partea ei deschiderea spre dialog sincer. Apusenii care au acceptat opiniile patriarhului au fost excomunicați.

Regretabilă a fost cearta pentru misionarizarea Bulgariei și a celorlalți slavi, provocată de Roma, deoarece considera că se află „în sfera ei de influență“. Era o concepție prea lumească despre misiune, în care pe primul loc stă Biserica Romei și pe locul doi, Hristos.

13. Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, partea întâi, trad. Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR,

și iubitorului de Hristos patriarh Fotie și, datorită valorii ei, a fost privită cu admirație și acceptată chiar și de cei ce nu l-au respectat ca om și păstor al Bisericii.

Structural, *Biblioteca* lui Fotie ne vorbește indirect despre caracterul drept și conciliant al autorului ei. Este singura lucrare monumentală unde se regăsesc împreună filosofi păgâni și creștini, laici și clerici, oameni de cultură profani, eretici și sfinți, dându-i aspectul unei „sinteze“ culturale unice. Se poate citi aici dorința savantului de valorificare, în spiritul Evangheliei, a două mari direcții ale culturii grecești, umanist-profană și creștin-bisericească, date fiind divergențele de opinie ce animau Bizanțul acelor vremuri, referitor la formarea deplină a omului. Fotie dă astfel două subtile replici, atât creștinilor zelotiști, care nu acceptau pentru formarea spirituală decât cărțile duhovnicești, respingând tot ce însemna scriere profană, dar și intelectualilor aroganți, care respingeau cultura bisericească, afirmând că omul complet se poate realiza doar prin lectura și asimilarea clasicilor. Ca veritabil grec, ce și-a trăit plener cultura înțelegându-și istoria și menirea, Fotie considera că soluția optimă de edificare spirituală a omului este dubla formare, clasică și creștină (gândește aici profesorul din el), dar ca patriarh și om al Bisericii a dorit să arate, prin comparație, strălucirea Luminii creștine față de luminile dinainte de Hristos. Se observă și aici discreția omului profund, care încearcă să facă anumite corective unor concepții extremiste, dându-ne o soluție pașnică, cea a culturii, contrară pornirii de a distruge ceea ce este inacceptabil. Prin această concepție deschisă, ce promovează discernământul dublei culturi, vedem în Fotie omul echilibrat și tolerant, nu însă indiferent la ceea ce unanim era acceptat ca eroare doctrinară. În ciuda deschiderii sale față de orice formă de scriere, Fotie a fost un foarte aspru critic al erorii de orice fel, de la inadecvarea stilistică, până la cea doctrinară, creștină. Critica sa are însă un scop înalt: de a oferi cititorului creștin un ghid de interpretare a literaturii creștine și profane, în lumina celei creștine, ortodoxe. De aici rezultă beneficiul pe care îl au cei care îi citesc această capodoperă, în ciuda unor scăpări sau inexactități ale ei, deschizându-le gustul pentru cultură și cultivându-le un fin simț al deosebirii adevărului de minciună. Se poate spune, păstrând proporțiile, că *Biblioteca* lui Fotie este o extindere grandioasă a demersului Sfântului Vasile cel Mare din *Cuvântarea XXII Către tineri*, care urmărea: „Cum pot întrebuința cu folos literatura scriitorilor eleni“¹³, cu precizarea că patriarhul bizantin a

dorit să dea două lecții în lucrarea sa, una de hermeneutică antică și alta creștină, în spiritul tradiției bisericești.

Biblioteca lui Fotie poate fi văzută din multe perspective. Ea este și o enciclopedie a Antichității eline și creștine, care are meritul de a fi salvat sau consemnat amintirea unor cărți care n-au mai supraviețuit timpului. Pentru ideea de receptare a Sfintei Tradiții, această lucrare ar trebui considerată ca o suită de comentarii făcute cărților creștine, față de care autorul și-a exprimat opinia făcând judecăți de valoare. Accentul insistă pe ideea de interpretare a lucrărilor patristice, pentru a observa cum au fost înțeleși și asimilați Sfinții Părinți ai Bisericii, la sfârșitul primului mileniu creștin.

Referitor la relația lui Fotie cu Sfinții Părinți capadocieni, se poate spune că cei trei teologi, Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Grigorie al Nyssei, sunt, alături de Sfinții Atanasie cel Mare, Ioan Gură de Aur și Chiril al Alexandriei, cei mai de seamă luminători ai Bisericii drept-măritoare.

În *Biblioteca* patriarhului Fotie, Sfântul Vasile cel Mare este cel mai comentat părinte, urmat de Sfântul Grigorie al Nyssei și, surpriză! – de Cezar din Nazianz¹⁴, fratele Sfântului Grigorie Teologul. Nu înseamnă că, dacă nu i-a comentat nicio operă, Sfântul Grigorie Teologul este absent din *Biblioteca* sa. Există multe referințe la personalitatea și gândirea Sfântului Grigorie Teologul, când analizează cărțile altor teologi, precum Sfântul Maxim Mărturisitorul¹⁵. La Amfilohie al Iconiumului există o singură referință atunci când vorbește despre *Actele Sinodului de la Side* (383), al cărui președinte a fost, pentru a condamna mesalianismul, cunoscut în ereziologie ca doctrină a adelfienilor sau a euhiților¹⁶.

1. Sfântul Vasile cel Mare. Despre Sfântul Vasile cel Mare, Fotie vorbește direct atunci când efectiv îi comentează scrierile și, indirect, atunci când analizează alte scrieri, referindu-se la el. Față de acest Sfânt Părinte, patriarhul are o adâncă venerație, vorbind cu multă căldură despre el. Îi apreciază unanim opera teologică și îl vede atât de mare, încât nu-și

București, 1986, p. 566-582.

14. Codex 210, Césaire de Nazianze, *Questions et réponses*. Are opt capitole, în care autorul discută diferite probleme bisericești, din care Fotie nu exemplifică. Îl laudă pentru erudiție și stil, fără alte referințe la fratele său, profesia sau mediul bisericesc în care a trăit.

15. Codex 194, Maxime le Confesseur, *Divers lettres et centuries théologiques*.

16. Codex 52, *Actes du Synode de Side contre les Messaliens*.

17. Codex 191, Saint Basile de Césarée, *Les Ascétiques*.

permite să-i critice nici măcar anumite imperfecțiuni (rare) stilistice, pe care le observă, dar pe care le lasă în grija cititorului¹⁷. Fotie îi analizează cinci scrieri: *Hexaameronul* (Codex 141), *Discursuri morale* (Codex 142), *Scrisorile* (Codex 143), *Asceticile* (Codex 144), *Asceticile* (Codex 191).

Analizând *Hexaameronul*, Fotie îl numește pe Sfântul Vasile „admirabil/cel mai bun“ - ἀριςτος¹⁸, recomandându-i cartea ca stil și conținut, dar și ca model pentru limbajul politic, încât cine o va citi „va fi scutit să-l citească pe Platon și Demostene“¹⁹. Comparativ cu alte lucrări cu același subiect, ca aceea a lui Ioan Filopon²⁰ sau a lui Teodor de Mopsuestia, Fotie consideră că cea mai bună exegeză a zilelor Creației aparține Sfântului Vasile cel Mare. La *Discursurile morale* apreciază stilul pur al limbajului²¹, neintrând în analiza conținutului. La fel procedează și când vorbește despre *Scrisori*, pe care le recomandă ca model al genului epistolar, arătând natura admirabilă a caracterului omului²². Scurte observații despre conținut întâlnim în analiza *Asceticilor*, acestea conducându-l pe cel ce le va urma în Împărăția cerurilor²³. Cel mai extins comentariu al lui Fotie la Sfântul Vasile este o altă scriere, intitulată *Asceticile*. Îi apreciază claritatea stilului, conținutul ascetic și utilitatea pentru mântuire. Nu îndrăznește să critice caracterul laconic al unor exprimări, deși le semnalează, conchizând că și așa, măreția gândirii sale nu este cu nimic știrbită²⁴.

Referințele indirecte la gândirea Sfântului Vasile cel Mare sunt la fel de importante ca și cele directe. Sfântul Vasile este receptat în câteva ipostaze esențiale: de apărător al credinței ortodoxe, contra arianismului extremist de tip eunomian, de exponent al Sfintei Tradiții a Bisericii creștine și ca prieten al altui mare Sfânt Părinte al Bisericii, Sfântul Ioan Gură de Aur.

Ca apologet și luptător pentru gândirea adevărată despre Hristos, Fotie

18. Codex 141, *Hexaameron*.

19. *Ibidem*.

20. Ioan Filopon, eretic al sec. V-VI; accepta, în exegeza lui, concepția Sfântului Vasile cel Mare în totalitate, opunându-se în schimb lui Teodor de Mopsuestia, deoarece nu-i acceptă metoda de interpretare istorico-gramaticală, cf. Codex 43; Codex 240.

21. Codex 142, Basile, *Discours moraux*.

22. Codex 143, Basile, *Lettres*.

23. Codex 144, Basile, *Ascétiques*.

24. Codex 191, Saint Basile de Césarée, *Les Ascétiques*.

25. Codex 137, Eunome...; Codex 138, Eunomius, *Contre Basile et Lettres*.

se referă la Sfântul Vasile cel Mare atunci când critică lucrările fostului episcop arian al Cizicului, Eunomie²⁵, în care vede mai mult ură la adresa marelui arhipăstor capadocian, decât argumente convingătoare în sprijinul propriei concepții. Cu această ocazie, Fotie laudă strălucita critică făcută de Sfântul Vasile cărților lui Eumonie, pe care acesta și le ținea ascunse, de teama de a nu fi descoperite și respinse public²⁶. Cu atât mai odios e prezentat Eunomie, cu cât acesta a așteptat sfârșitul pământesc al Sfântului Vasile, pentru a-l ataca, neavând curajul unei lupte cinstitute²⁷. Fotie îi laudă pe cei care au respins lucrarea lui Eunomie după moartea marelui Părinte, apărându-l în semn de omagiu și de continuare a luptei împotriva ereziei stricătoare de suflete: Teodor al Mopsuestiei²⁸, Grigorie al Nyssei²⁹ și Sofronie³⁰. Deși îi apreciază pentru merituosul semn de prețuire arătat Sfântului Vasile, patriarhul Fotie nu renunță la aprecieri critice referitoare la stil. Conform ierarhiei lui, primul loc este deținut de Sfântul Grigorie al Nyssei³¹, urmat de Sofronie³² și de Teodor al Mopsuestiei³³.

O altă lucrare apologetică, de această dată la adresa arianismului, în care este amintit Sfântul Vasile este *Istoria bisericească* a lui Filostorgiu. Aici, Sfântul Vasile este denigrat în mod josnic, însă, după Fotie, efectul defăimării lui este contrar așteptărilor autorului arian, nereușind să-i micșoreze reputația. Înfrângerea sa se vede din recunoașterea cu greu a frumuseții predicilor Sfântului Vasile, neiertându-i totuși îndrăzneala de a fi ripostat față de scrierile liderului său spiritual, Eunomie³⁴.

Ca reprezentant al Sfintei Tradiții a Bisericii creștine, Sfântul Vasile cel Mare este invocat și de autori bisericești, dar și de unii excluși din Biserică. În primul caz, apelul la autoritatea marilor Părinți avea ca scop confirmarea

26. Codex 137.

27. Codex 138.

28. Codex 4, Théodore de Mopsueste, *Contre Eunomius*.

29. Codex 6, Grégoire de Nysse; Codex 7, Grégoire de Nysse.

30. Codex 5, Sophronius.

31. Stil strălucitor, plăcut la ascultat, cf. Codex 6.

32. Stil mai clar și concis ca al lui Teodor, cf. Codex 5.

33. Stil puțin obscur, cf. Codex 4. În Codex 177, Fotie afirmă că Teodor a scris cu succes o polemică, în 28 de cărți, contra lui Eumonie, pentru a apăra învățătura Sfântului Vasile, fără a mai face observații critice despre stil.

34. Codex 40, Philostorge, *Histoire ecclésiastique*.

35. Codex 75, Jean Philopon(us), *Sur la Trinité, contre Jean le Scholastique*.

36. *Ibidem*.

fideliții față de Tradiția Sfântă a Bisericii și, prin urmare, garanția că opera în care erau amintiți exprimă adevărul mântuitor. În cel de-al doilea caz, citatele Sfinților Părinți nu mai semnificau aceeași fidelitate față de toată Tradiția Bisericii, ci erau un artificiu de construcție a unor argumentări eretice, care doreau să se impună opiniei publice doar prin simpla alăturare la ele a scrierilor personalităților bisericești. Era o manieră șubredă prin contradicția intrinsecă de impunere a unor erezii, prin invocarea unor autorități incontestabile în materie de credință, față de care, în sine, nutreau dispreț, aspect ce dovedește din partea celor ce uzau de asemenea metode, iresponsabilitate față de adevăr, tocmai prin dorința de a-l relativiza și a-l „șantaja“ și cu alte „formule“, „cuvinte“ sau „idei“ mult mai „expresive“ decât cele ale mărturisitorilor reali ai lui. Pericolul imediat al acestui tip duplicitar de gândire era de a „discredita“ adevărul revelat prin simulacre de adevăr, impuse ca adevăr absolut. Inconsistența acestei pseudogândiri și pseudocredințe a fost ușor respinsă, prin demontarea construcției ei. Este meritul Părinților capadocieni de a fi explicat clar că erezia nu este doar o „altă opinie“ despre aceeași credință, ci este chiar o pseudocredință, clădită pe erori de înțelegere a revelației dumnezeiești. Din acest motiv s-au zbatut până în ultima clipă a vieții să lumineze mințile oamenilor, conștienți fiind de raportul dintre dreapta-credință și mântuire. Dreapta-credință presupune dreapta gândire și mărturisire a adevărului revelat mântuitor. Un exemplu de abuz față de autoritatea bisericească este scrierea *Despre Treime, contra lui Ioan Scolasticul*, aparținând autorului arian Ioan Filopon³⁵. Analizând în acea lucrare citatele patristice, printre care se aflau și câteva din opera Sfântului Vasile cel Mare, Fotie ajunge la concluzia că „nu pot ajuta scopului său neevlavios“ [οὐδὲν ἀν<ταί εἰς το.ν προκει,μενον και. ηνσεβημε,νον σκοπο,ν]³⁶. Sfântul Vasile cel Mare a fost selectiv cu scriitorii bisericești, neurmându-i decât pe cei remarcabili prin exprimare. Evită scriitorii cu fraze neclare, care ar putea sugera și alte sensuri, pe lângă cele ortodoxe. Îi displac, prin urmare, ambiguitățile de limbaj. Este cazul lui Dionisie al Alexandriei, pe care nu l-a urmat în multe puncte, „mai ales în cele unde erezia ariană se sprijină pe ele“³⁷. Această apreciere este făcută de Fotie în

37. Codex 232, Étienne Gobar, *Florilège*.

38. Codex 162, Eusèbe de Thessalonique, *Contre les Aphtartodocètes (1)*.

39. Codex 231, Sophronius de Jérusalem, *Lettre synodale à Sergius de Constantinople*.

analiza *Florilegiului* unui autor triteist și monofizit, Ștefan Gobar (sec. VI), care avea opinii incorecte și despre Sfântul Duh, despre care Sfântul Vasile a scris un tratat celebru.

Un exemplu de întrebuițare corectă a citatelor patristice ni-l oferă Eusebiu al Tesalonicului (. 600) în cartea sa, *Contra Aftartodocheților* (1)³⁸, străduindu-se să respingă o concepție derivată din monofizitism despre trupul Mântuitorului Iisus Hristos. De asemenea, Sofronie, patriarhul Ierusalimului († 638), în *Scrisoarea sinodală către Serghie al Constantinopolului*, îl enumeră printre vocile Tradiției bisericești pe Sfântul Vasile cel Mare, ca „podoabă a Bisericii“ [τηῶς ἐκκλησιας ὁ κοσμος]³⁹.

Alte aprecieri despre Sfântul Vasile sunt legate de prietenia sa cu Sfântul Ioan Gură de Aur, subliniată de patriarhul George al Alexandriei (616-130), în cartea sa, *Viața Sfântului Hrisostom*⁴⁰; după opinia lui Fotie, ne-am înșela puțin dacă am crede că Sfântul Vasile cel Mare s-ar fi inspirat din cartea Sfântului Atanasie, *Contra lui Arie și a doctrinelor lui*⁴¹ – deși nu-i imposibil ca Sfântul Vasile să fi cunoscut scrierea Sfântului Atanasie, dată fiind colaborarea lor și stima reciprocă, iar în privința predicilor atribuite lui Vasile al Seleuciei⁴², consideră că acea identitate e mult mai sigură decât cea a Sfântului Vasile cel Mare.

2. Sfântul Grigorie al Nysei. Fotie comentează succint două scrieri polemice, antieunomiene, ale fratelui mai mic al Sfântului Vasile cel Mare⁴³. Îi apreciază în mod deosebit strălucirea stilului său și bogăția argumentelor, care sunt o podoabă a superiorității față de Teodor al Mopuestiei, logica cu care respinge entimemele eunomiene, de care se plânge adesea și modul de a anula absurditățile ariene. Nu este singurul părinte care observă că silogismele sunt forma cea mai simplistă de convingere a adeptilor, folosită de arieni în lipsa trăirii evlavioase a credinței creștine predicate de Biserică.

40. Codex 96, Georges d' Alexandrie, *Vie de Saint Chrysostome*. Tot despre prietenia dintre acești doi sfinți, Fotie amintește și în Codex 168, când analizează predicile lui Vasile al Seleuciei.

41. Codex 140, Athanase, *Contre Arius et ses doctrines*.

42. Codex 168, Basile de Séleucie, *Sermons*.

43. Codex 6 și Codex 7.

44. Codex 231.

45. Codex 232, Étienne Gobar, *Florilège*.

Ca și Sfântul Vasile, Grigorie al Nyssei este considerat un reprezentant de seamă al Sfintei Tradiții, un luptător pentru adevărul credinței și promovarea sa în scop mântuitor. În acest sens este numit de Sfântul Sofronie al Ierusalimului un „fluviu de elocvență“ [ο` ποταμος των λογων]⁴⁴.

Un alt context în care e amintit Sfântul Grigorie al Nyssei este cel al relației cu scrierile lui Origen († 255). Fără a face distincția dintre origenianism și origenism, Fotie are totuși intuiția existenței ei. El prezintă în câteva remarci asupra a două opere teologice aparținând Sfântului Grigorie al Nyssei, opinia sa despre atașamentul lui față învățăturile lui Origen. Scriind despre *Florilegiul* lui Ștefan Gobar (sec. VI), Fotie vorbește de atitudinea favorabilă a lui Grigorie referitoare la Origen, dar nu și față de curentul derivat din unele ipoteze de-ale lui, denumit ulterior origenism. Amintește de atitudinea de dezaprobare a lui Gobar față de concepția despre restaurarea omului [τα. ειρημε,να περι. αποκαταστα,σεως]⁴⁵, observată la Sfântul Grigorie al Nyssei, unde autorul *Florilegiului* a văzut de fapt un criptoorigenism. Apărarea fermă a Sfântului Grigorie al Nyssei vine din partea Sfântului Gherman al Constantinopolului (638-733), care a scris o lucrare intitulată: *Despre adevărata și dreapta răsplată*⁴⁶, unde autorul a vrut să demonstreze că atât Sfântul Grigorie al Nyssei, cât și scrierile sale sunt ferite de orice eroare origenistă. Condamnând origenismul, Gherman sprijină ideile Părintelui capadocian cu citate din alte scrieri ce-i aparțin și care reprezintă, în viziunea sa, „marca ortodoxiei“ [το. ορθο.ν διασω|ζο,των και. αννο,θευτων]⁴⁷ credinței și gândirii lui. Sfântul Gherman condamnă și de această dată abuzul comis de origeniști, de a desprinde pasaje patristice din context și a le interpreta conform grilei lor hermeneutice. Cărțile Sfântului Grigorie al Nyssei folosite de origeniști și pe care Sfântul Gherman le apără la fel de bine cum a apărât învățătura despre sfintele icoane, sunt: *Dialog despre suflet, către sora sa Macrina*, *Discursul catihetic și Despre viața desăvârșită*⁴⁸.

3. Sfântul Grigorie Teologul. Fotie nu a comentat nicio lucrare scrisă de autorul cel mai citat după Sfânta Scriptură, din literatura bizan-

46. Codex 233, Germain de Constantinople, *Sur la véritable et légitime rétribution*.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*.

49. Jaques Noret, *Grégoire de Nazianze, l'auteur le plus cité, après la Bible, dans la littérature ecclésiastique byzantine*, Symposium Nazianzeum, Louvain la Neuve, 25-28 août 1981, édité par Justin Mossay, 1983, p. 259.

tină⁴⁹. Deși nu comentează nicio scriere aparținând Sfântului Grigorie de Nazianz (Teologul), Fotie se simte foarte legat de acest mare Sfânt Părinte, fiind atent să consemneze opiniile scriitorilor investigați cu privire la el. Numele său apare adesea alături de cel al Sfântului Vasile cel Mare și al Sfântului Grigorie al Nyssei, când este vorba de stabilirea adevărului în disputele cu diferite tipuri de erezii. Scrierile lui, alături de cele ale altor mari Sfinți Părinți, constituie o parte fundamentală a Tradiției dogmatice a Bisericii, ce trebuie urmată. În această ipostază de reprezentant marcant al Sfintei Tradiții este amintit de Eusebiu al Tesalonicului (.600)⁵⁰, în scrierea sa, *Contra aftartodocheților*, de Sfântul Sofronie al Ierusalimului (†638), în *Epistola sinodală către Serghie al Constantinopolului*, unde este numit „inițiatorul / mistagogul teologiei“ [ο` τηῶς θεολογίας μυσταγωγος]⁵¹, dar și de istoricul arian Filostorgiu (sec. IV), care nu a îndrăznit să-l atace, probabil pentru că nu a scris un tratat împotriva maestrului său în pseudologie creștină⁵², Eunomie. Istoricul arian a recunoscut că a acceptat cu neplăcere învățăturile teologului din Nazianz⁵³.

Ca și în cazul celorlalți doi mari capadocieni, citate din opera Sfântului Grigorie Teologul sunt folosite abuziv în sprijinul unor opinii contrare credinței lui⁵⁴. Printre sursele fomării gândirii lui nu pare a se fi numărat lucrarea Sfântului Atanasie cel Mare, *Contra lui Arie și a doctriinelor lui*⁵⁵.

Un subiect sensibil legat de Sfântul Grigorie Teologul, ca și în cazul Sfântului Grigorie al Nyssei, este simpatia sa față de gândirea lui Origen, despre care Ștefan Gobar (sec. VI), în *Florilegiul* lui, spunea că Titus de Bostra (sec. IV)⁵⁶ și teologul capadocian îl numesc în scrisorile lor „prietenu

50. Codex 162, Eusèbe de Thessalonique, *Contre les Aphtartodocètes*.

51. Codex 231, Sophronius de Jérusalem, *Lettre synodale à Sergius de Constantinople*.

52. Prin această expresie se înțelege falsa vorbire creștină, echivalentă semantic cu termenul „erezie“.

53. Codex 40, Philostorge, *Histoire ecclésiastique*.

54. Codex 75, Jean Philopon(us), *Sur la Trinité contre Jean le Scholastique*.

55. Codex 140, Athanase, *Contre Arius et ses doctrines*.

56. Titus de Bostra a trăit în sec. IV († înainte de 378), fiind episcop în Arabia. A fost adept al credinței niceene, dar a fost suspectat de subordinațianism și arianism moderat. După anul 360 a luptat pentru pacificarea creștinilor, sub semnul mărturisirii niceene. A lăsat mai multe scrieri, printre care un tratat împotriva maniheilor și omilii la Evanghelia după Matei, de o înaltă spiritualitate, cf. Aimé Solignac, *Titus de Bostra*, „Dictionnaire de Spiritualité“ (fondé par M. Viller, F. Cavallera...) 15, Beauchesne, Paris, 1991, col. 999-1006.

57. Codex 232, Etienne Gobar, *Florilège*.

virtuții“ [φιλοκαλον αυτου λεγει]⁵⁷. Grigorie Teologul a iubit frumusețea gândirii spirituale a marelui scriitor al secolului al III-lea, nedezvoltându-i niciuna din ipotezele doctrine, așa cum au făcut monofiziții origeniști palestinieni din secolul al VI-lea, a căror doctrină a fost condamnată la al V-lea Sinod Ecumenic din 553.

O altă referință la Grigorie Teologul și la atitudinea lui față de doctrinele lui Origen apare în comentariul scrierii *Despre înviere*, a episcopului martir Metodiu de Olimp († 311). Fotie se întreabă cum ar trebui să înțeleagă opinia lui Grigorie și a altora despre relația dintre suflet și trup, având în vedere concepția împotriva lui Origen (considera că trupul este o piedică în calea aspirațiilor spirituale ale sufletului) a lui Metodie. Prin interogația sa, Fotie a vrut să pună în discuție opiniile despre relația suflet-trup a unui antiorigenist convins cu acelea ale proorigenianistilor de după el. Corectitudinea ideilor lui Grigorie Teologul față de acea problemă este însă indiscutabilă.

O trimitere importantă la opera Sfântului Grigorie este menționarea sa în *Diverse scrieri și secole teologice* ale Sfântului Maxim Mărturisitorul⁵⁸. Fotie amintește de scrisoarea Sfântului Maxim, prin care acesta îi dădea explicații lui Thoma câteva aporii dogmatice din opera Sfinților Grigorie Teologul și Dionisie Areopagitul, pe care i le ceruse într-o scrisoare anterioară. Este vorba de un text controversat al Sfântului Grigorie, suspectat de origenism, pe care Sfântul Maxim reușește în mod admirabil să-l explice în lumina convingerilor teologice ale Sfântului Grigorie Teologul, desprinse clar din ansamblul operei lui. La fel procedează și cu textul dionisian, bănuit a fi unul de factură monofizită.

Reflecțiile lui Fotie despre Părinții capadocieni și locul lor în magistrala sa operă *Biblioteca* sunt importante ca mărturii concrete ale modului receptării lor de către teologii de după ei. Faptul că au primit rapida recunoaștere ca Sfinți Părinți ai Bisericii, dar și anumite temeri legate de simpatiile față de Origen ale Sfântului Grigorie de Nazianz și ale Sfântului Grigorie al Nyssei, în particular, ne ajută să vedem, ca într-o oglindă

58. Codex 194, Maxime le Confesseur, *Divers lettres et centuries théologique*.

a istoriei literaturii creștine a primului mileniu, atitudinile față de ei atât ale ortodocșilor, cât și ale ereticilor, prezentate prin prisma patriarhului constantinopolitan. Se observă aici preocuparea lui Fotie pentru istoria ideilor, temă de care modernii s-au ocupat cu mult interes. Cei trei mari capadocieni apar, din perspectiva mărturiilor înregistrate în *Biblioteca* lui Fotie, ca personalități multiple și caractere tari, ale căror scrieri au fost pe măsura sufletului lor dedicat total cauzei Bisericii și apărării dreptei-credeințe. În lucrarea patriarhului Fotie, Sfinții capadocieni sunt percepuți ca spirite vii și pline de forță. Autorul le-a continuat demersul cultural de realizare a unei simbioze pașnice între cultura profană și cea creștină, intelectualul putându-se hrăni spiritual din ambele surse. Din acest motiv, *Biblioteca* sa este un model cultural actual, care fascinează prin măreția concepției moderne despre asimilarea critică a literaturii profane și creștine.